

Nr. 1 - 2025

Norsk Numismatisk Tidsskrift

Norsk mynt i dansketiden

Kong Hans (1483–1513)

Kong Hans var den som gjeninnførte myntpreging i kongelig regi på norsk jord etter et hundreår uten slike utmyntinger. Kongen lovet det norske folk utmynting i Nidaros, Bergen og Oslo. For første gang i norsk historie ble det myntet sølvmynter med skillings- og hvidvalør. For første gang ble mynter av gull preget på norsk jord. Det skjedde i Bergen, trolig etter 1497. Mynt- og pengehistoriske hadde Norge for alvor tatt første steget ut av middelalderen og inn i nyere tid.

Figur 1. Kong Hans.

Håndfestingen utstedt i Halmstad 1. februar 1483, der kongens forpliktelser som riksstyrer ble skriftfestet, inneholdt flere løfter om forbedringer av pengestellet på norsk side. Til tross for håndfestingens normative karakter, er den et viktig mynt- og pengehistorisk dokument. Kongen lovet nordmennene at det skulle iverksettes utmynting i Nidaros, Bergen og Oslo: *Item wele wi oc tillade efflther mene raadz raad i Norge at myntes skall oc penninge slaes i Trondhiem efflther Nidross domkyrkes preuilegier oc thesliges i Bergen oc Oslo efflther rigens leylichet i alle thesse tre stæder jaffngod mynt wid Danske penninge.* Oversatt til moderne norsk lyder det som følger; «Likeledes ville vi tillate etter råds råd i Norge at det

skal myntes og slås penninger i Trondheim etter Nidaros domkirkes privilegier og likeså i Bergen og Oslo etter rikets leilighet, i alle disse tre steder jevngod mynt med

danske penninger.»¹ Og kong Hans var tydelig en mann av sine ord i myntpolitiske anliggender, for han holdt hva han hadde lovet. Som vi vet utmyntet kongen både gullgylden, skillinger, halvskillinger (søslinger) og hvider i Norge. Om det i tillegg til dette også ble preget penninger i kongelig regi, synes mer usikkert.

Parallelt med at det ble gjenopptatt kongelig myntproduksjon i Norge ble det også gjenopptatt kirkelig utmynting. Denne begynte i regi av erkebiskop Gaute Ivarsson i Nidaros (1474-1510). Erkebiskopens myntproduksjon vil bli tema for neste artikkel.

Det myntløse århundret

Det som setter kong Hans i en spesiell stilling i norsk mynt- og pengehistorie, er det faktum at norsk utmynting hadde ligget nede i nærmere hundre år da han ble tatt til konge. Dette hundreåret har ofte blitt omtalt som det myntløse århundret. Det er i beste fall en noe misvisende karakteristikkk. Mynt av utenlandsk opprinnelse var i bruk, særlig dansk og tysk² mynt. At det var generell mangel på mynt fremgår av flere samtidige kilder.

Når utmyntingene i Norge opphørte i 1380-årene for ikke å bli tatt opp igjen før i 1480-årene, må det ses i sammenheng med den sølv mangelen og politiske og finansielt vanskelige situasjonen som utspilte seg i Norge og unionskongedømmet i senmiddelalderen. En reversering av den moneariseringsprosessen som hadde utviklet seg til et mynt- og pengevesen på nord-europeisk nivå, var på flere måter en naturlig følge av de økologiske katastrofene som herjet på 1300-tallet. Det var således en prosess som hadde bakgrunn i flere årsaker enn pestepidemier og kjøligere klima. Rikets politiske og finansielle stilling ble svekket samtidig som mangel på sølv og stigende sølvpris gjorde det vanskelig å få tak i råvarer til utmynting. Stans i norsk utmynting førte til mindre inntekter for kongemakten og vanskeligere økonomiske forhold ute i samfunnet. Riket var på den måten kommet inn i en utvikling med en negativ vekselvirkning mellom økologiske kriser, politiske endringer og økonomiske forhold.

Når det er sagt, fantes det selvfølgelig mynt i omløp i Norge også på 1400-tallet. Myntfunn fra hele landet forteller om bruk av mynt, men myntene var færre og dels langt færre enn de hadde vært, og de var ikke lenger norske. Et typisk eksempel på et slikt funn stammer fra Ladegården i Gamlebyen i Oslo der den danske arkeologen Olaf Olsen i løpet av utgravinger høsten 1966 fant 27 danske kobbersterlinger preget for Erik av Pommern.³ I kirkefunn fra senmiddelalderen finner man over alt i Norge og Danmark en meget høy andel av såkalte oksehodebrakteater. Disse forbindes gjerne med fyrstedømmet Mecklenburg i Tyskland, men det er aldri gitt noen fullgod forklaring på at akkurat denne mynttypen skulle få så sterkt

1 NGL 2, R. III, nr. 1, art. 14, overs. Kålbjørn Skaare, *Norges mynthistorie. Mynter og utmynting i 1000 år. Pengesedler i 300 år. Numismatikk i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget 1995, I, Oslo 1995, 95.

2 Kålbjørn Skaare, *Coinage and monetary circulation in Norway from the middle of the 14th century till c. 1500. Nordisk Numismatisk Årsskrift (NNÅ)* 1981, 136-146; Jørgen Steen Jensen, *Monetary situation in Denmark c. 1350-1500, NNÅ* 1981, 160-170.

3 UMK funnprotokoll nr. 1035 og 1037 og 1049.

gjennomslag i Skandinavia. Spørsmål har derfor vært reist om de brakteatene man finner i kirkene her, egentlig er imitasjoner produsert lokalt.⁴

Mangel på sølv

Hvor viktig sølvtilførselen var for utmynting, kommer for første gang i norsk historie til uttrykk i kong Hans' håndfesting der det heter at *Item skall all told i Sverige legges effther sølff told oc legges till at holde mynten vppe mel, ehware thet tilforen wærit haffuer. Oc engen foget eller embitzman haf- fua macht at taghe fore sølff jo til myntens behoff.* Når utmyntingene i Norge opphørte i 1380-årene, for ikke å bli tatt opp igjen før i 1480-årene, må det ses i sammenheng med generell sølvangel i Europa sammen med den politiske og finansielt vanskelige situasjonen som utspilte seg i Norge og unionskongedømmet i senmiddelalderen.

Det er ingen grunn til å tro at manglende utmynting skyldes at det ikke var behov for mynt i samfunnet. Flere kilder fra 1430- og 1440-årene forteller om myntmangel i den norske delen av kongeriket. Den første er skrevet av den berømte venezianske oppdageren Pietro Qvirini som i 1432 forliste med mannskap utenfor øya Røst ytterst i Lofoten på vei til Flandern. I sine opptegnelser om nordmennenes seder og skikker inngår det et avsnitt som gjelder deres bruk av mynt under besøk i Bergen: "De har og bruker ikke noe slags mynt, og når de har byttet til seg det de trenger, vender de hjem." Beskrivelsen av de myntløse forholdene i Bergen blir bekreftet og ytterligere utbrodert av bysantineren Laskaris Kananos, som besøkte Bergen i 1438/39: "I denne by sirkulerer ikke mynter, verken av gull eller jern, men både de som kjøper og de som selger, bytter med varer."⁵ Til tross for kildenes narrative karakter er det med et visst forbehold rimelig å feste lit til to uavhengige beretninger som til samme tid beskriver Bergen som et pengeløst samfunn. Beretningene får dessuten styrket utsagnskraft gjennom det vitnebrevet allmuerepresentantene fra Oslo bispedømme utstedte i forbindelse med fredsslutningen mellom Riksrådet og Amund Sigurdsson Bolt og hans tilhengere 18. februar 1437: ... *rikens radh loffuat al scriua till war nadhig herra konungh Erik, at drotzste oc stædigh mynt skall koma j rikil.*⁶ Kravet om stabile pengeforhold avspeiler at myntvesenet og penge- stellet ikke var ordnet til tilfredshet, noe som også kommer til uttrykk i en forordning fra Christoffer av Bayern om hanseatenes rettigheter i Bergen utstedt 4. desember 1444: *at mynthen vardar for- argat oc forsmadh, tha vilia wy, at huilken som ther warder medh befunnen, at stande sin rett eptir thy, som laghen ther wm biwda.*⁷ Når vi i tillegg kan lese at det ble betalt 1 gild fisk i St. Olavs-fé til St Olavs kor i Nidaros domkirke 14. juni 1433, står det i kontrast til det vi vet om betaling av Olafstoll og Olafsskatt i mynt fra tiden omkring 1300, og bekrefter således myntmangelen i norske byer.⁸

⁴ Skaare 1981 og Jensen 1981.

⁵ G. Storm, *Venetianerne på Røst i 1432*, *Det norske geografiske selskabs aarbok* 8 (1896-97), 45; P. Svendsen, *Fra Bysants til Bergen. En norsk reiseberetning fra det 15. århundre*, *Nordisk Tidsskrift* 1961, 217-228. *Venetianeren Pietro Qvirinis beretning om opp- holdet på Røst og bysantineren Laskaris Kananos beretning om sitt besøk i Bergen er redegjort for i NMH, I, 92-93.*

⁶ NGL II, 90, art. 7

⁷ NGL II, 2. rekke, nr. 130

⁸ DN V, 630

Figur 2: Hieronymus Schouleus: «Bergen» i Braun og Hogenbergs *Civitates orbis terrarum* fra 1588. Befolkningstallet regnes å ha vært rundt 6 000 i 1560-årene. På samme tid ble det begått 4-5 drap årlig i byen. Historikeren Jørn Sandnes har pekt på at det er høyere drapshfrekvens enn på det mafiose Sicilia i henhold til folketallet. Nasjonalbiblioteket.

Orden i myntvesenet ble først etablert med kong Hans. Ett av hans løfter til nordmennene var at han ville prege mynt i Norge, og at den norske mynten skulle være jevn god med den danske. Kongens løfter materialiserte seg i utmyntinger fra Bergen der vi har bevart gullgylde, skillinger, halvskillinger og hvider, hvider fra Nidaros, mens det forekommer en rekke hvider uten angivelse av myntsted som meget vel kan ha blitt utmyntet i Oslo – alle i kong Hans' navn. Med disse utmyntingene hadde Norge tatt steget tilbake i mynthistorien på et tidspunkt da gullgylde var godt etablert ute i Europa. De første sølvdalerne var utmyntet i Hall i Tyrol. Christopher Columbus var i ferd med å åpne tilgangen til enorme sølv- og gullforekomster på det amerikanske kontinent. Vasco da Gama fant sjøveien til India. Og ikke minst renessansen var i ferd med å endre menneskenes verdensbilde for godt. Snart skulle Martin Luther og den kirkelige reformbevegelsen splitte Europa, og protestantismen kom til å erstatte katolisismen også i Norge. En prosess som fikk vidtrekkende konsekvenser for norsk mynthistorie; erkebiskopenes utmyntinger stoppet opp for godt. Mye var i endring omkring år 1500 da myntpreging igjen ble iverksatt i Norge.

Det har lenge vært vanlig å tro at omløpshastigheten på pengemengden har økt århundre for århundre. Ute i Europa, og særlig i England, har det i senere år blitt hevdet at verken pengemengden i omløp eller omløpshastigheten var større i det 16. enn i det 13. århundre. Den engelske historikeren og numismatikeren Nicholas

Mayhew har til og med hevdet at omløpshastigheten for mynt var større omkring år 1300 enn i det 17. århundre. Beveger vi oss tilbake til Norge er det mye som tyder på at det var mer mynt i omlop i Norge i 1070- og 1080-årene enn det var omkring 1150. At det var mer mynt i omlop og vanligere å bruke mynt omkring år 1300 enn det var 1450 eller 1500, er rimelig sikkert. Og selv om det ble funnet store sølvforekomster i Europa mot slutten av 1400-tallet, og store mengder sølv begynte å strømme fra Amerika til Europa kort tid etter 1500, er det mye som tyder på at antall mynter i omlop var mindre, og kanskje også betydelig mindre på 1500-tallet enn det hadde vært omkring år 1300.

Norges første gullmynt

Figur 3: Kong Hans, Bergensgylden. Münzkabinett, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Tyskland.

MONE[TA] NOVA AVRE[A] BERGE[NSIS], «den nye gullmynten fra Bergen» kan vi lese i omskriften på Norges første gullmynt utgitt i Bergen i kong Hans' navn. Bergensgylden som trolig ble utgitt etter 1497, kjennes i dag bare i ett eneste eksemplar. Det befinner seg i Myntkabinettet ved Staatliche Kunstsammlungen i Dresden i Tyskland. Hvordan den havnet der vet vi ikke, men den skal ha tilhørt samleren Ferdinand von Reiboldt før 1858. Det er først i senere år at vi har blitt klar over Bergensgyldenens eksistens. Oppdagelsen skjedde ved en tilfældighet. Den norske numismatikeren og klassiske arkeologen Jan H. Nordbø var på vei til Wien for å studere samlingene der sommeren 1978 da han la turen om Dresden. Blant de dansk-norske myntene i samlingen oppdaget han til sin store forbauselse en gullgylden preget i kong Hans' navn. Dette er så langt det eneste kjente eksemplaret av Bergensgylden.

Skilling og hvider

Kong Hans introduserte ikke bare gullmynt i den norske mynthistorien. Sølvskillinger, halvskillinger og hvider ble preget i Bergen, Nidaros og trolig også

Oslo, alle i kong Hans' navn. Det myntvesenet kong Hans administrerte, var ganske annerledes det som hadde vært gjeldende i Norge forrige gang det ble myntet på norsk jord. De nye myntseriene ble utgitt i henhold til lybsk myntstandard som fulgte i kjølvannet av hanseatenes sterke posisjon i Norge og Nord-Europa. De var på den måten ikke bare del av et dansk-norsk myntvesen, men også tilpasset nord-europeiske myntforhold.

Norskpregete hvider ble trukket inn i nord-europeisk handel. Flere danske skattefunn fra denne perioden inneholder innslag av norsk mynt.⁹ Opprinnelsen til betegnelsen hvid finner vi i tyske witten som normalt ble regnet lik 4 penninger og tredjedels skilling i lybsk myntregning. Hanseatene hadde dominert handelen på Bergen i flere århundrer allerede. De skillingsmyntene som er bevart fra kong Hans' tid, er alle preget i Bergen.

I løpet av senere år har det blitt funnet en rekke mynter preget i kong Hans' navn av metallsøkere rundt omkring i Norge. Mange er preget i den norske delen av kongeriket og mange på den danske. Samtidig har metallsøkerfunnene bidratt sterkt til å bekrefte betydningen av utenlandsk mynt i omløp her til lands, særlig svenske, tyske og en del engelsk mynt.¹⁰

Figur 4: Kong Hans, hvid fra Bergen. Adv: Kronet h, IOHANNES D G R
NOR. Rev: Den norske løven, MON NOW BERGEN. Diam 12 mm.

Rariteter og kuriosita

Norges første gullmynt er bare kjent i ett eneste eksemplar, i Dresden i Tyskland (se ovenfor). Hvidene fra kong Hans' norske utmyntinger er i allmenhet sjeldne, mens danskpregete hvider er mer vanlige. Det finnes et avslag av en Bergenshvid (type II) på en kobberblankett med vekt 2,56 gr. og et tinnavslag av en Bergenshvid (type III) ved Den kgl. Mønt- og Medaillesamling i København.

Myntsteder: Bergen Oslo (?) Nidaros

Myntmestre: Ukjent

Valgspråk: Ukjent

⁹ 9 Danmarks middelalderlige skattefund, II, nr. 285, 286, 290, 292 og 293.

¹⁰ Her anbefales den danske numismatikeren Michael Mørchs studier av tidens myntomløp i praktverket *Denar til Daler. Danmarks Mønthistorie indtil 1550*, København 2018, 453 ff.

Litteratur

- Axel Ernst, *Norske hvide fra kong Hans*, NNÅ 1940, 73-93.
- Geir Atle Ersland og Hilde Sandvik, *Norsk historie 1300–1625*, Oslo 1999.
- Georg Galster, *Unionstidens utmonteringer. Danmark og Norge 1397-1540*. Sverige 1363-1521, København 1972.
- Svein H. Gullbekk, *Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen*, København: Museum Tusculanum Forlag 2009.
- Svein H. Gullbekk, *Oslo som myntsted under kong Hans*, NNUM 2009, 13-19.
- Svein H. Gullbekk og Håkon Roland, *Echoes of Rome at the Edge of Europe: Coins from Ecclesiastical Contexts in the Collection of the Museum of Cultural History*, Oslo, Historia Mundi 2017, pp. 210-24.
- A. Hammervold og Christian J. Simensen, *Preget erkebiskop Olav Trondsen mynt i årene 1458- 1474? En vurdering av myntmotiver i forhold til den erkebiskopelige heraldikk*, NNF-Nytt nr. 1, 2002, 2-17.
- Jørgen Steen Jensen. *Monetary situation in Denmark c. 1350-1500*, NNÅ 1981, 160-170.
- Otto Lohne, Jon Anders Risvaag, Pål Ulseth og Jardar Lohne, *The Mint in the Nidaros Archbishop's Palace. Coin production under Archbishop Gaute Ivarsson (1475-1510)*, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab skrifter nr. 1, 2010, Trondheim 2011.
- Michael Märcher, *Et differentieret møntvæsen - ca. 1480-1550*, i: Denar til Daler. Danmarks Mønthistorie indtil 1550, redigert av M.Andersen og T.Bonde Christensen, København 2018, 426-495.
- Jan H. Nordbø, *En norsk gylden fra kong Hans*, NNUM 1978, 5-6.
- Jon Anders Risvaag, *Ikke-kongelige utmynting i Norge frem til reformasjonen*, NNÅ 1994-96, 130-161.
- Jon Anders Risvaag, *Mynt og by. Myntens rolle i Trondheim by i perioden ca. 1000-1630, belyst gjennom myntfunn og utmynting*, Doktoravhandlinger ved NTNU 2006:200, Trondheim 2006.
- Jon Anders Risvaag, *Var Oslo myntsted under kong Hans*, NNUM 2009. 97-102.
- Jørn Sandnes, *Kniven, ølet og æren*, Universitetsforlaget 1990.
- Christian J. Simensen, *En renessansefyrste og hans norske utmyntinger*, NNF-Nytt nr. 3, 2007, 7-18.
- Kolbjørn Skaare, *Coinage and monetary circulation in Norway from the middle of the 14th century till c. 1500*. NNÅ 1981, 136-146.
- Kolbjørn Skaare, *Norges mynthistorie. Mynter og utmynting i 1000 år. Pengesedler i 300 år*. Numismatikk i Norge, Oslo: Universitetsforlaget 1995, bind I-II.
- Gustav Storm, *Venetianerne på Røst i 1432*, Det Norske Geografiske Selskabs Aarbok 8 (1896-97), 16 s.
- P. Svendsen, *Fra Bysants til Bergen. En norsk reiseberetning fra det 15. århundre*, Nordisk Tidskrift 1961, 217-228.
- Jørgen Sømod, *Norske mønter fra kong Hans*, NNUM 1969, 32-33 og 186.